

Lola Badia, Lluís Cifuentes, Sadurní Martí & Josep Pujol (eds.), *Els manuscrits, el saber i les lletres a la Corona d'Aragó, 1250-1500*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2016, 267 pp., ISBN: 978-84-9883-861-9

Aquest volum, pulcrament editat, reuneix vuit aportacions l'origen primigeni de les quals és una jornada d'estudi homònima celebrada a la Universitat de Barcelona en octubre del 2014 sota la coordinació dels ara editors del llibre. Aquests són o han sigut, alhora, investigadors principals de diversos projectes de recerca relacionats bé amb la constitució de corpus digitals de texts catalans medievals i renaixentistes (Lola Badia, Sadurní Martí i Josep Pujol), o bé amb la ciència medieval a la Corona d'Aragó (Lluís Cifuentes).

Des d'un punt de vista temàtic, els treballs constitutius de l'obra incideixen en matèries tan heterogènies com la narrativa en vers, la narració sentimental, els texts mèdics, la difusió de Dante i Petrarca a la Corona d'Aragó o les il·lustracions gràfiques del *Llibre de contemplació* de Ramon Llull. Per aquesta raó, d'un primer colp d'ull, podria semblar que ens trobem davant d'un llibre de caràcter convencionalment factici. Tanmateix, una vegada ens n'endinsem en els continguts, advertim que aquesta impressió inicial es relativitza força en constatar la considerable homogeneïtat d'objectius generals i d'estratègies metodològiques que en cohesionen el conjunt per sobre de la disparitat temàtica i que, segons els editors, se sintetitzen en «l'estudi de la materialitat dels manuscrits i dels seus contextos de producció, circulació i recepció com a eina per al progrés del coneixement del passat cultural i literari» (p. 7).

Els dos ítems inicials aborden sengles temes relacionats amb els gèneres narratius en vers. En el primer, «El *Conte d'amor* i el recull narratiu de París-Carpentràs», Miriam Cabré i M. Victoria Rodríguez Winiarski (Institut de Llengua i Cultura Catalanes, Universitat de Girona), tot partint de la constatació de les deficiències existents en la caracterització global del gènere de les noves rimades occitanocatalanes (ss. XIII-XIV), plantegen reinterpretar-lo a la llum de la transmissió manuscrita i de les relacions amb altres texts afins del marc romànic. Des d'aquests pressupòsits, se centren en l'anàlisi particular del *Conte d'amor*, narració al·legòrica en vers d'assumpte amorós transmesa pel manuscrit París-Carpentràs (Carpentràs, Biblioteca Municipal, 381; París, Bibliothèque Nationale), que és un dels reculls més importants de noves rimades i, per tant, un referent important per a l'estudi del gènere. Les autores n'obtenen unes conclusions que matisen, si no invaliden, el que sabíem sobre la qüestió: una important influència de la lírica trobadoresca —extensible al conjunt de noves rimades—; una empremta italiana i francesa molt més limitada del que s'havia sostingut fins ara; la relació de l'obra amb altres texts romànics com l'anònim *Salut d'amor* —copiat

també en el mateix manuscrit— o el «Lai de la cobra» del trobador Peire de Guillem; la integració d'aquest poema narratiu en una secció coherent de composicions amoroses del manuscrit París-Carpentràs, tal com es dedueix de la reconstrucció prèvia d'aquest còdex —desmembrat i mutilat a la fi del s. XIX—, datables el primer terç del s. XIV i no l'últim com es creia, cosa que les acosta més a la poesia trobadoresca i n'explica millor els elements de relació genètica.

En el segon ítem, «Anàlisi d'una poesia catalana autògrafa de 1348: una lletra consolatòria en vers amb citacions poètiques», Marta Marfany Simó (Universitat Pompeu Fabra), dóna a conèixer i analitza una composició narrativa en vers del gènere consolatori, que ens ha pervingut a través d'un esborrany autògraf copiat en un full de guarda d'un *Liber curiae* de documents legals de 1348 (Arxiu de la Corona d'Aragó) i no a través de les compilacions habituals de noves rimades. L'autor, un tal Bernat, l'adreça al seu senyor, mossèn n'Arnau, a fi d'aconhortar-lo per la mort del seu fill Berengueró i s'ajusta al model d'un plant per la mort d'una dama atribuït al trobador Rimbaut de Vaqueiras —«Ar pren camgat per tostemps de xantar». A partir dels trets materials del testimoni que ens ha transmés l'obra, especialment el seu caràcter d'esborrany autògraf ple de correccions, Marfany extrau un seguit de conclusions ben interessants que n'informen del procés de composició —format, presentació, ordre successiu de les correccions— i que acrediten l'hibridisme lingüístic occitanocatalà —característic de la poesia de la segona meitat del s. XIV—, que, en aquest cas, és ben genuí, ja que ens trobem davant d'un esborrany personal i no de cap còpia posterior que haja pogut manipular l'original.

En el tercer estudi del llibre, «La transmissió manuscrita de la ficció sentimental catalana», Gemma Pellissa Prades (Harvard University) analitza la transmissió —generalment manuscrita— dels exponents més representatius de la literatura sentimental catalana, incloent-hi tant els texts breus en prosa —tipus *Tragèdia de Caldesa* de Joan Roís de Corella— com les composicions en vers —tipus la *Glòria d'amor* de Bernat Hug de Rocabertí. L'autora destaca la importància dels cançoners en l'estudi de la transmissió i recepció d'aquestes obres, tal com evidencia el fet que la major part s'hagen conservat únicament en un d'aquests ben important: el *Jardinet d'Orats*. La presència de narracions sentimentals en aquesta modalitat de «continent» esdevé un índex significatiu de les connexions entre aquestes i la poesia lírica, tal com, així mateix, demostra la interpolació de seqüències en vers dins d'algunes narracions sentimentals en prosa, com, per exemple, el *Fronchino e Brisona* o d'altres de Joan Roís de Corella.

El quart i el cinquè estudis del volum són dues aportacions, ben interessants i curioses, sobre literatura mèdica. Montserrat Cabré i Pairet (Universidad de Cantabria), en el treball «Trota, Tròtula i Tròtula», s'ocupa de la prestigiosa metgessa Trota

de Salern —o Tròtula ('petita Trota')— (primera meitat del s. XII) i de la difusió en català de la seua obra llatina epònima *Trotula*. Aquesta inclou un *De curis mulierum*, raó per la qual arribà a donar nom, per extensió, a tota una sèrie de texts sobre tractaments mèdics específics per a les dones. L'autora en presenta un corpus de testimonis manuscrits catalans dels segles XIV i XV i en dona notícia, per primera vegada, d'un de nou (Biblioteca Riccardiana de Florència) que el copista anònim compara amb una antiga versió llatina destacant-ne les diferències. Així mateix, Cabré estudia altres vies de difusió de l'autoritat d'aquesta metgessa en la cultura catalana, com ara les citacions explícites que se'n fa, a propòsit dels tractaments ginecològics, en el *Thesaurus pauperus* atribuït a Petrus Hispanus, o les referències documentades en diversos texts titulats *Tròtula* que circularen arreu de la Corona d'Aragó, tot i que no sempre en coneguem els continguts exactes ni la llengua en què foren escrits.

D'altra banda, Lluís Cifuentes (Universitat de Barcelona), en «El receptari mèdic baixmedieval i renaixentista: un gènere vernacle», s'aplica a delimitar amb precisió el concepte de *receptari mèdic* a l'àmbit territorial i cronològic que el títol del seu documentadíssim estudi indica, així com a esbrinar els orígens i les característiques del gènere que conformen els texts a què es pot aplicar aquesta etiqueta. Amb aquest objectiu, a partir de l'inventari i l'estudi dels testimonis catalans existents, l'autor dedueix que el gènere naix amb un propòsit eminentment pràctic i al marge del nou model mèdic universitari emergent, que donà lloc a l'aparició d'una minoria de metges molt cars: els *físics*. Entre aquests receptaris, Cifuentes distingeix dues categories que proposa denominar, respectivament, *receptaris mèdics professionals* —escrits per professionals de la medicina no universitaris per a usar en la seua pràctica terapèutica quotidiana—, i *receptaris mèdics domèstics* —escrits per llecs amb la finalitat de facilitar els primers auxilis en l'àmbit privat o familiar. De tot plegat conclou que aquests *receptaris* són un testimoni feient del procés de vernacularització de la medicina —similar al produït en altres disciplines—, no sols per la llengua en què foren escrits majoritàriament, sinó també per tractar-se d'obres alienes a l'àmbit universitari, que responen a una finalitat instrumental evident i no a una altra de caràcter teòric o doctrinal.

El focus d'atenció del sisé i seté ítems del volum és la difusió de Dante i Petrarca a la Corona d'Aragó a la tardor medieval. De la del primer escriptor s'ocupa Francesc J. Gómez (Universitat Autònoma de Barcelona) en l'estudi «“Lo Dant o la glosa”: aparats exegetics de la *Commedia* en la Catalunya de mitjan segle XV». L'autor argumenta que la important difusió de la *Commedia* de Dante a Catalunya i la seua empremta en la literatura catalana tardomedieval es deu a la progressiva instrucció dels laics i a l'aplicació de diverses eines exegetiques com a suport de lectura de l'obra. A aquest propòsit aporta i estudia tres testimonis textuals glossats de la *Commedia*, a més de tres

documents relacionables amb aquests, que en palesen el coneixement entre un públic socialment divers. Els testimonis són: un bifoli en pergamí d'un manuscrit perdut de l'*Inferno* amb glosses en català (Cervera, Arxiu Comarcal de la Segarra); un manuscrit del *Purgatori*, copiat el 1460 per l'adober barceloní Bernat Nicolau, amb glosses, en italià i català, escrites per diverses mans no identificades (Nova York, Hispanic Society of America), i el *Tractat de les penes particulars d'infern*, obra del franciscà Joan Pasqual, de poc després de 1436, que descriu les penes de l'infern mitjançant diverses fonts poètiques entre les quals s'inclou l'*Inferno* de Dante, acompanyat de glosses. Quant als documents, Gómez aporta: una lletra de Martí l'Humà, de 1408, en què es fa una referència a la sibil·la del *Paradis* de la *Commedia*; el testament i inventari de béns de Bernat d'Esplugues, notari i escrivà del Consell de Cent de Barcelona, on es constata que posseïa a la seua biblioteca un manuscrit de la *Commedia* en italià, i, finalment, les lliçons sobre aquesta obra que, el 1458, l'argenter reial Joan de Pisa dedicà, sobretot, a joves de la noblesa i del patriciat urbà catalans. Totes aquestes importants aportacions palesen la rellevància assolida per Dante a mitjan segle xv no sols entre els sectors socials més elevats, sinó també entre la burgesia ciutadana.

Al seu torn, la difusió de Petrarca a la Corona d'Aragó és l'objectiu de l'estudi de Romana Brovia (Université de Paris-Sorbonne) «Per la fortuna manoscritta di Petrarca nei territori della Corona d'Aragona (secoli XIV-XVI)». A partir de l'anàlisi del corpus de manuscrits petrarquescs relacionables d'una manera o d'altra amb la Corona d'Aragó —uns 120 del total de 129 còdexs conservats actualment a les biblioteques espanyoles, als quals caldria afegir els exemplars que es van traure del territori i ara es troben a l'estranger—, l'autora constata una estimable presència petrarquista a la Corona i arriba a les conclusions principals següents: del total d'aquests 120 manuscrits, la meitat provenen de copistes aragonesos, mentre que l'altra meitat són d'origen italià; el moment d'esplendor de la difusió manuscrita de Petrarca a la Corona d'Aragó se situa en els dos primers quarts del s. xv, 30 anys després que a la resta de l'Europa; no obstant això, l'autor ja s'hi havia començat a difondre a les darreries del s. xiv, gràcies a l'increment de les relacions polítiques, diplomàtiques i culturals de la Corona d'Aragó amb França ran d'haver esdevingut l'aragonés Pedro Martínez de Luna —Benet XIII— papa de la cort pontifícia d'Avinyó, on es conservava una importantíssima col·lecció d'obres de Petrarca; els texts d'aquest autor circularen sobretot entre l'alt clergat i la reialesa, però també entre comerciants i professionals diversos.

Tanca el llibre l'aportació d'Albert Soler (Universitat de Barcelona) i d'Antoni Bonner (Maioricensis Schola Lullistica) titulada «Les representacions gràfiques al *Llibre de contemplació* de Ramon Llull». Els autors assenyalen que la cinquantena llarga de manuscrits que ens han preservat aquesta primera obra lul·liana (ca. 1274) ja anticipen

el que serà una pràctica considerablement documentada en la producció escrita del beat i, molt en especial, en les diverses versions de l'Art: la inclusió de representacions gràfiques com a instruments al servei d'una millor comprensió dels texts. En la pràctica totalitat dels diferents testimonis de la transmissió textual del *Llibre de contemplació*, s'inclouen catorze il·lustracions d'aquest tipus. Hi ha, però, l'excepció del manuscrit més antic, copiat per Guillem Pagès el 1280 i conservat a la Biblioteca Ambrosiana de Milà, que n'inclou, en els marges, d'altres quaranta-vuit de complementàries, atribuïbles a cercles propers a Llull. Soler i Bonner estudien la naturalesa i la funció de tot aquest material gràfic, n'elaboren la relació dels específics de la còpia més antiga (pp. 241-242) i n'expliquen l'increment a la llum del concepte medieval de producció i transmissió de texts. D'acord amb aquest, el que més interessava en general i, molt en particular, a Llull, era optimitzar la difusió de les obres. A tal fi, quan calia, una o més còpies concretes d'un llibre podien experimentar canvis determinats, entre altres factors, pel tipus de receptor concret, ja fóra individual o col·lectiu, a qui anaven destinades. I és que, com adverteixen els autors encertadament: «El concepte d'obra amb el qual operem els lectors moderns és el d'un text fixat i tancat [...]. Tanmateix, aquest concepte ideal d'obra només es va generalitzar amb el desenvolupament de la concepció moderna d'autor, molt vinculada a la generalització de la impremta. Com a home medieval que era, Llull pensava més aviat en termes de manuscrit, d'objecte concret, que adquireix un sentit en ell mateix, per les obres que transmet, per les seves condicions materials, en el qual pot modificar-se el text d'una obra, en el qual poden incloure's nous diagrames o esquemes, que tot sovint té un destinatari o uns destinataris concrets» (p. 237).

Comptat i debatut, com déiem al començament, sota la diversitat dels objectes d'estudi que conformen aquest volum, es beslluma un denominador comú que els cohesiona: l'aplicació d'un mètode basat en l'anàlisi material d'un munt de testimonis manuscrits nous o mal coneguts, tant d'obres literàriament canòniques com d'altres que no ho són tant, que permet formular, sobre bases ben sòlides, noves propostes d'interpretació d'alguns dels texts i dels gèneres que farciren la cultura escrita tardo-medieval de la Corona d'Aragó, així com dels mecanismes de producció i dels contextos de recepció d'aquests.

RAFAEL ALEMANY FERRER
Universitat d'Alacant
 rafael.alemany@ua.es